

II. Rudolf és világa

R. J. Evans oxfordi egyetemi tanárnak II. Rudolfról és világáról írott monográfiája* két szempontból is érdeklődésünkre tarthat számot. A nyugaton mindinkább teret hódító új történeti irányzatnak, az „intellektuális történelem“-nek jól sikerült alkotása, másrészt mert a XVI. század végi, a XVII. század eleji Habsburg-birodalom politikai, vallási, művészeti és művelődéstörténeti képét rajzolja meg. Ez a kép tükrözi az akkori Európa egész szellemi arculatát, a különböző országokat, területeket és népeket összekötő művelődési szálakat. Az óriási forrásanyag birtokában a szerző könnyedén, szép stílusban, elmélyült formában érzékelteti a tárgyalt korszak nagy problémáit, és eddig csak sejtett összefüggéseket tár fel. Adatait igyekszik elsődleges forrásokból meríteni, s hogy ezt megtehesse, a latin és a világnyelvek mellett megtanulta a cseh és a magyar nyelvet is. Számunkra tanulmánya azért is figyelemre méltó, mert sok hazai, erdélyi utalás van benne.

Az intellektuális história, a nyugati történészek új kutatási és módszertani irányzata: a szellemtörténet önállósult hajtása. Az emberi értelem termékeinek különböző megnyilvánulási területein: a politikában, filozófiában, vallásban, irodalomban, művészetekben, tudományban érvényesülő társadalmi hatását, ennek belső és külső összefüggéseit vizsgálja. Az ember „belső tapasztalatára“, a gondolkodás eredményeként kialakult tapasztalatra épít. Emiatt céljai korlátlanok, mert mindenféle gondolatot és emberi tapasztalatot felőlel s velük időbeli és helybeli összefüggéseikben foglalkozik. Sok fogyatékosága közül kettőt említünk: elhanyagolja a gazdasági és a társadalmi problémákat, elszakad az anyagi valóságtól, és kutatása főként a társadalmi elitre összpontosul.

A szerző az intellektuális történelem szellemében elsősorban a felépítményi elemekkel foglalkozik, a gazdasági és a társadalmi kérdéseket csak azok vetületeiként bukkannak felszínre.

Nem célunk itt — terünk sincs rá — a könyvet részletesen, szellemes és izgalmas tartalmi összefüggéseiben ismertetni. Problematikájának érzékeltetésére elegendőnek tartjuk a fejezetek pusztá felsorolását. Az első három a Habsburgok, Bohémia és a birodalom viszonyát,

illetve Rudolf politikai irányelveit és vallásosságát elemzi, a negyedik a Habsburgok és a humanista kultúra kapcsolatát világítja meg, a következő három Rudolfot, a szépművészetek és az okkult tanok patronusát, valamint a prágai mannerizmust és a világegyetemről alkotott mágikus felfogást mutatja be; az utolsó, az Epilógus tisztázza a különböző irányzatok hátterét, és a prágai udvarban kibontakozó új szellemi és művészeti irányzatra utal.

II. Rudolf alakja az idők folyamán belemerült a mondák és a legendák világába, s a történelem elmarasztaló ítéletével pecsételték meg. Talán ez a magyarázata, hogy nagyobb életrajzi monográfia e császárról nem keletkezett, és részben ezt a hiányt pótolja tanulmányával a szerző. Bevezetőjében megállapítja, hogy a történeti hagyományban három különféle Rudolf él. Az egyik a gyenge, állhatatlan, leszegényedett uralkodó, aki mindenkitől elhagyatva fejezi be életét. A másik a nagy mecénás, a művészetek, a tudományok pártfogója, a harmadik a misztikus, az okkult tanok, az asztrológia, az alkímia és ezek művelőinek patronusa. Evans e három tradícióból indul el, és ezeket hozza közös nevezőre, egyesíti az ún. Rudolf-problémába.

II. Rudolf uralkodása a XVI. század végének, a XVII. század elejének, a reformáció és az ellenreformáció korának, a török elleni harcnak, a reneszánsz hanyatlásának és új művelődési irányzatok kezdetének időszaka volt. Fővárosát Prágába helyezte át, és azt az európai szellemi élet egyik központjává tette. Általános törekvése volt a keresztény ideológiai és politikai egység megtartása, a vallási szakadás elkerülése, a humanisták (protestánsok és katolikusok) „kozmpolitá“ egységének megerősítése és a török elleni harc. Ebben az időszakban Közép-Európa stabilitása két szinten ingott meg: összeomlott az örökletes politikai összhang, ami az első, egész Európára kiterjedő háborút eredményezte, és bomladozni kezdett az a szellemi összhang, amelyet az empirikus tudományos eszmék fogtak pergőtűz alá. E két folyamat kölcsönhatása nyomán egy harmadik jelenség tűnt fel: a gyakorlati és az intellektuális megoldások közötti összecsapás. A tanulmány nem az események, jelenségek leírására törekszik. Célja azok magyarázata, értékelése, tehát nem a politikai történet, sem pedig a nagyobb művelődési problémák elemzése.

* R. J. Evans: Rudolf II and His World. A Study in Intellectual History 1576—1612. Oxford, 1973.

A szerző először azt vizsgálja meg, mi készítette Rudolfot arra, hogy Prágát a birodalom fővárosává tegye. Kiderül, hogy ennek oka nem valamilyen cseh visszahatás a korábbi germanizációs törekvésekre, ahogyan egyes történészek feltételezik, hanem az, hogy Bohemia Közép-Európa legfejlettebb területei közé tartozott, Prága mintegy 4 millió alattvalónak volt a központja, s Béctől eltérően kívül esett a török veszedelem hatókörén.

Rudolf politikai tevékenységét illetően minket főként a törökellenes harc érdekel, melyet a császár diplomáciai síkon és fegyverekkel folytatott. Arra törekedett, hogy a törökellenes erőket egyetlen szövetségbe tömörítse. E törekvésének egyik megnyilvánulása az a nagyszabású terv, amely a birodalom és a perzsa királyság összehangolt támadásával akarta visszaszorítani a török terjeszkedést. E terv egyik fő végrehajtója éppen az erdélyi Kakas István volt, aki 1602-ben Moszkván keresztül követtséget vezetett a perzsa udvarba, útközben azonban meghalt, és ezzel az elgondolás is megghiúsult. A törökellenes harcnak egyik korcs hajtása a egész Közép-Európára sok szerencsétlenséget zúdító *tizenöt éves háború (1591—1606)*. Sajnos, a szerző ennek az Erdélyért folyó adáz küzdelemnek csak a körvonalait húzza meg, s emiatt a könyv idevágó jelentősége elsikkad.

A monográfia túlnyomó része a Rudolf korabeli vallási, tudományos és művelődési kérdésekkel foglalkozik. Rudolf korában Csehország a szellemi pezsdülés egyik központja volt. „A cseh testvérek” vallási és társadalmi tanításai kőre egész sor új eszmei irányzat tapadt; az anabaptisták, a szociáliánusok tanításától kezdve Comenius Ámos János „pedagógiai forradalmáig”. Felfogásuk döntően hatott a kor egész irodalmára. Racionalisták voltak, mert mindent elvetettek, ami az ész ellen volt (*contra rationem*), és mégsem voltak azok, mert hittek valamilyen, az ész fölött álló valóságban (*super rationem*). Tanításaikban a millennáris eszmék lényegében a társadalom utópisztikus átalakulásának szükségét hirdették. Racionalizmusuk és a millennarizmusban jelentkező tanításaik széles körben hatottak hazánkban. Gondolunk itt elsősorban Moldva uralkodójára, Jakob Bazilikosz Heraklidészre, Sommer Jánosra és Paleologus Jakabra. Heraklidész vagy Despot Vodá „reformtevékenysége” a Habsburg-birodalomban uralkodó tendenciák vetülete. Sommernek és Paleologusnak, a volt unitárius kollégiumi egykori igazgatóinak erdélyi szereplése részben a prágai udvar szellemi radikalizmusának kisugárzását jelzi.

A Thorotzkay- és a Lisznyai-kódexben Kolozsváron fennmaradt értékes műveik a hazai történészek részéről megérdemelnék az elmélyült tanulmányozást.

A Habsburgok és a humanista kultúra kapcsolatait illetően a szerző olyan összefüggésekre hívja fel figyelmünket, amelyek nélkül lehetetlen megérteni a XVI. század szellemi arculatát. Franciaországtól hazánkig terjedő nagy humanista áramlatról van szó. Ennek képviselői között találjuk a francia Carolus Clusiust, az angol Philip Sidney-t, a magyar Zsámboky Jánost (Ioannes Sambucus). Zsámbokynak a tanulmányban ismertetett könyvgyűjteményéből fogalmat alkothatunk a Rudolf korabeli értelmiség állandó szellemi táplálékáról. A tudományok művelésében nagy szerepet játszott a prágai egyetem. Ennek legjelesebb képviselői Kepler, Tycho Brahe, Jessenius, akik a híd szerepét töltötték be az udvar és a tudományos világ között. Rudolf udvara ugyanakkor a szép-művészetek központja volt. A szerző hozzáértéssel rajzolja meg e művészeti központ életét. Idézi az egyik kortársat: „bárki, aki teheti, elmehet Prágába, a világ mostani legnagyobb patronusához, II. Rudolf Római Császárhoz. Láthat ott a császári székhelyen és másutt, a művészetek nagy szerelmeseinek gyűjteményében, számos remek, értékes, különleges, szokatlan és megfizethetetlen értékű alkotást.”

Rudolf és köre azt hitte, hogy az embert és a természet világát titkos szálak kötik össze, s ezek kutatása a tudós feladata, melyet az alkímia, az asztrológia és a hermetikusszövegek tanulmányozásával oldhat meg. Éppen a prágai udvar bizonyítja, hogy a misztikus tanok elterjedtek az akkori Európában.

E tanítások hívei arra törekedtek, hogy behatoljanak a tapasztalaton túli „valóságba”. A körülöttük lévő világ erőit tanulmányozták, de nem az ok és az okozat megfigyelhető modelljei szerint, hanem mint mozgató szellemeket, és azt hitték, titkos isteni terv szerint működnek. Aki ezeket az erőket ismeri, hatalmába is ejtheti őket. „Természeti” mágiáról volt szó, melynek szellemi vetülete a tradicionális vallások tagadásában nyilvánult meg. „Öfelségét — állítja a főhercegek 1606. évi bécsi jelentése — csak a varázslók, az alkímisták, a kaballisták érdeklik, és semmi költséget nem kímél, hogy mindenféle kincseket találjon, felfedje a titkokat, és ellenségeinek ártalmára megbotránkoztató eljárásokat használjon. A varázslatról szóló könyvei egész könyvtárt tesznek ki. Szüntelenül arra törekszik, hogy Istent teljesen kiküszöbölje, azért, hogy a jövőben egy egészen más urat szolgál-

jon.“ Az alkímia értéktelen, misztikus tanai mellett hozzájárult a tudományok, különösen a növénytan és ásványtan fejlődéséhez. Rudolf udvara az európai sarlatánok, de ugyanakkor az okkultizmus hatása alá került híres orvosok találkozóhelye is volt. Az okkult tanítók képviselői között találunk erdélyieket is: a szebeni Nicholas Melchiornak az alkímiáról írott munkája a XVI. század legjobb szövegkönyvének számított, melyet Rudolf korában többször újra-nyomtattak.

Evans tanulmánya egy fontos korszak

szellemi életét mutatja be, a maga nagy összefüggéseiben, erényeivel és hibáival. A szerző megvallása szerint a tanulmány annak megértését célozza, hogy a Rudolf korabeli Prága története „olyan korszak, amikor ez az ország, Közép-Európával együtt, nemzetközi sorsfordulón állt, és hosszú időre szóló határozatokat hozott“. Számunkra nemcsak azért értékes, mert sok hazai kérdést érint, hanem mert meggyőzően bizonyítja, hogy nem lehet a hazai művelődési kérdéseket elszigetelten, egyetemes összefüggések nélkül tárgyalni.

Bodor András

Erdős I. Pál: Győzelem